

עד זומם חידוש הוא

רבא: עד זומם חידוש

רבא אומר¹: "עד זומם חידוש הוא, מאי חזית דסמכת אהני? סמוך אהני!". לדעתו הנאמנות של העדים המזימים היא חידוש מיוחד של התורה, ולכן יש לצמצם את החידוש (והעד הזומם נפסל רק מכאן ולהבא = מרגע ההזמה). הגמרא מציגה שני מקרים שבהם הפסילה של העדים הראשונים על ידי העדים השניים אינה חידוש: "תרי בחד", "פסלינהו בגזלנותא". כאשר העדים השניים מעידים שהעדים הראשונים פסולים לעדות (משום שהם גזלנים) אין סברת "מאי חזית דסמכת אהני? סמוך אהני!", שכן העדים הראשונים אינם יכולים להעיד על עצמם שאינם גזלנים, כי אדם פסול להעיד על עצמו.

הסבר הראשונים לנאמנות העדים המזימים

מדוע באמת קבעה התורה להאמין לעדים המזימים יותר מהעדים שבאו תחילה? להלן כמה מקורות המציעים

הסבר:

1. פירוש המשנה לרמב"ם²:

אמר "והנה עד שקר" ולא אמר עדות שקר [=ומזה דרשו חכמים]: עד שתהיה העדות על העדים עצמן, לא על הדבר שהעידו בו. אבל אם חלקו עליהם בדבר שהעידו בו הרי היא עדות מוכחשת ונדחין דברי אלו ואלו, וכאלו אין שם עדות כלל. ואמרו "ונהרגין על פיהן" כלומר ייהרגו העדים על פי אלו שהזימום. **ואף על פי שהם תרי ותרי** [=מאמינים לשניים], **מפני שהעדות על העדים עצמם, ואינה נוגעת לעצם העדות לקיומה או לבטולה**, לפי שהם אומרים: "אין אנו יודעים אם זה הרג כמו שאמרתם או לא הרג, ואין אנו אחראים לעדות, אבל מה שאנחנו מעידים הוא שאתם הייתם בעיר פלוני ביום פלוני", ולפיכך מקבלין דבריהם ויהרגו העדים.

2. פירוש הרמב"ן על התורה³:

... והטעם [=שהשניים נאמנים], מפני שהעדות הזו היא על גופם של עדים, והם אינם נאמנים על עצמם לומר: "לא עשינו כך", שהרי⁴ יכולים הללו לומר עליהם שהרגו את הנפש או שחללו את השבת.⁵

3. טור⁶:

ומה יש בין הכחשה להזמה? הכחשה אינה בגוף העדים, אלא שמכחישין אותן, שאלו אומרים: "פלוני לוח מפלוני", ואלו אומרים: "יודעין אנו שלא לוח, כי היינו אצלו כל היום וראינו שלא לוח". והזמה בגוף העדים, שאומרים: "באותו שעה שאתם אומרים שלוח הייתם עמנו". **ומפני זה האחרונים נאמנים, כיון שמעידין על גופן של העדים, והוי כאלו העידו עליהן שהרגו הנפש או שחללו שבת והן אינן נאמנים על עצמן לומר לא עשינו כך וכך.**

4. ספר החינוך⁷:

¹ בבלי סנהדרין דף כז, א, ובסוגייה המקבילה בב"ק דף עב, ב.

² מכות פרק א משנה ד. תרגום הרב קאפח ז"ל.

³ דברים יט, יח.

⁴ תחילה חשבתי לתקן ולגרוס: "ועד, שהרי יכולים לומר...", וזהו נימוק נפרד להאמין לעדים השניים: משום שיש להם מיגו, שיכלו לפסול את הראשונים באופן אחר. אבל פירוש הטור לתורה כאן העתיק דברי הרמב"ן כפי שהם בפנינו. לכן נראה לי לפרש את המילה "שהרי" כהוכחה ולא כנימוק: כשם שאילו היו השניים מעידים על העדים הראשונים שהרגו את הנפש או שחללו את השבת היו נאמנים, כי הראשונים אינם יכולים להעיד על עצמם, כך גם כאשר הראשונים אומרים: "לא עשינו כך". וראה לשון הטור שהבאתי להלן: "והוי כאלו העידו עליהן שהרגו הנפש או שחללו שבת". (ללא ספק דברי הרמב"ן על התורה הם המקור לדברי הטור).

⁵ הסבר זה של הרמב"ן מובא גם בפירוש בעל הטורים (השלם) על התורה, פירוש רבנו בחיי, ואברבנאל שם. וראה פירוש גור אריה על התורה (למה"ר) מפרג) שם שהקשה על הסבר זה של הרמב"ן, ולא ירדתי לסוף דעתו בקושייתו.

⁶ חו"מ סימן לח.

⁷ מצוה תקכד.

ובאשר תאמין התורה האחרונים על הראשונים לא ידענו טעם ברור בזה. אכן הגיד לי אחד מן החכמים קצת טענה בדבר, כי התורה תאמין עדים, ואין ספק שאילו יעידו שני עדים כשרים על שלשה אנשים או יותר שהרגו את הנפש שנאמנים השנים המעידים ואפילו יכחישו המרובים, מפני שאלו הם עדים והאחרים בעלי דבר, ובעדים זוממין כמו כן אחר שהאחרונים מעידים על העדים עצמן לומר להם "עמנו הייתם" שזהו עיקר הזמה, חזרו הראשונים בעלי דבר והאחרונים עדים.

ניתן לסייע לסברת הראשונים מדברי הגמרא הנזכרת לעיל, שאם העדים השניים פסלו את הראשונים בגזלנותא אין חידוש להאמין לעדים השניים.

קושיית האחרונים ותירוציהם

לחם משנה⁸ מקשה על הטור: הרי רבא אומר שעד זומם הוא חידוש (ולכן נפסל רק מכאן ולהבא)? הוא מתרץ שסברת הטור תלויה במחלוקת אביי ורבא: לדעת רבא עד זומם חידוש הוא ולכן נפסל רק מכאן ולהבא, אבל אביי סובר שעד זומם אינו חידוש, והלכה כמותו. הטור (והראשונים הני"ל) בא להסביר דין הזמה לפי שיטת אביי.⁹ עדיין קשה: מדוע סבר רבא שעד זומם הוא חידוש? הרי הסברה שכתבו הראשונים הני"ל נראית מוכרחת (וגם אילו לא היתה נכתבת פרשת הזמה בתורה היינו יודעים להאמין לשניים)! מדוע "פסלינהו בגזלנותא" אינו חידוש, והזמה היא חידוש?

בתשובת מהרי"ט¹⁰ כתב שדברי רבא "עד זומם חידוש הוא" מתייחסים רק ביחס לעונש, ולא לעצם הנאמנות, שהיא מסברה כדברי הטור. אבל הקשה התומים¹¹ על המהרי"ט, שבגמ' משמע שגם הנאמנות לשניים היא חידוש, שהרי רבא מצמצם **שהנאמנות** של העדים המזימים היא רק משעת העדות ואילך! וצ"ע.¹²

סברת הראשונים אינה טעם גמור

לעניות דעתי ההסבר של הראשונים שהבאתי לעיל - שעדות ההזמה נחשבת עדות על גופם של עדים הראשונים - הוא רק נתינת טעם בדיעבד לחידוש שחידשה התורה (כדרכם של הראשונים להציע "טעמא דקרא" לדיני התורה), אבל לא סברה גמורה שניתן לסמוך עליה ללא חידוש התורה. כך מוכח מדברי הרמב"ן על התורה, שלאחר שכתב את ההסבר שלעיל (שהעדים השניים מעידים על גופם של ראשונים) המשיך וכתב¹³: "... בעבור כי משפט העדים המוזמין בגזרת השליט, שהם שנים ושנים..."¹⁴. כך מוכח גם מלשון ספר החינוך, שקרא להסבר זה "קצת טענה בדבר" (ולא סברה מוחלטת).

⁸⁸ על הרמב"ם עדות יח, ב.

⁹ גם בשו"ת מהרי"י בן לב ח"ב סימן סג (תשובה מבן המחבר?) כתב מעין זה בדעת הרמב"ם. אבל לחם משנה כתב שהרמב"ם עצמו (עדות יח, ג) סובר שעד זומם חידוש הוא גם לדעת אביי שהלכה כמותו, וכן כתב כסף משנה. וראה שו"ת נודע ביהודה (תניינא אה"ע סימן נז ד"ה ומתחלה נסביר) שמפרש שגם לפי הרמב"ם עד זומם להלכה אינו חידוש.

¹⁰ חלק ב אה"ע סימן לו (ד"ה תשובה אפשר, וד"ה אלא שיש לפקפק). וראה הגהות ברוך טעם שם.

¹¹ סימן לח (דף פו, ב למעלה).

¹² עיין בתומים עוד.

¹³ פרק יט פסוק יט.

¹⁴ וכן כתב בפירוש בעל הטורים שם בשם הרמב"ן: "כי משפט עדים זוממין הוא כמו גזרת הכתוב, שהם שנים ושנים". (ולפני כן ציטט את טעמו של הרמב"ן).

נראה¹⁵ שכל האמוראים (גם אביי¹⁶) מודים שהנאמנות לשניים היא חידוש. הסברה שכתב הטור היא רק טעם בלבד לאחר שכבר חידשה התורה, אבל אינה חולקת על דברי רבא "עד זומם חידוש הוא, מאי חזית דסמכת אהני? סמוך אהני!"¹⁷.

מדוע עד זומם הוא חידוש

ההסבר שהציעו הראשונים הנ"ל אינו סברה פשוטה. אמנם הראשונים השוו את ההזמה למקרה של "פסלינהו בגזלנותא", אבל יש הבדל גדול בין מקרה של "פסלינהו בגזלנותא" (שבו הסברה קובעת להאמין לשניים), ובין הזמה (שבה יש חידוש להאמין לשניים). מצאתי באחרונים שתי הגדרות להבדל:

א. נתיבות המשפט¹⁸:

... אי לאו דחידש רחמנא [=להאמין למזימים] לא הוי נקרא מעידין על גופן של עדים, ולא היינו מהימנין לאחרונים טפי מהראשונים. ועל כרחך הטעם, דאף שאומרים בהזמה שהעידו [=העדים הראשונים] שקר, הא כמו כן כשמכחישין ואומרים "המלוה או הלוה עמנו היה", גם כן אומרים שהעידו [=העדים הראשונים] שקר, ומכל מקום לא מהימני האחרונים טפי מהראשונים, מטעם כיון דעיקר הגדתן [=של המכחישים] הוא נגד המלוה [=ולא נגד העדים]. ואי לאו חידושא, הזמה דומה להכחשה [=ונחשב שעיקר העדות עוסקת בנידון ולא בעדים], אלמא דהזמה לא מיקרי כל כך הגדה על גופן של עדים כמו פסלינהו בגזלנותא.

הסברה הפשוטה (ללא חידוש התורה) היא שעדות המזימים נחשבת כעדות לטובת המלוה, ולא כמו פסלינהו בגזלנותא שנחשבת עדות כנגד העדים. נראה להסביר את דבריו: פסילת העדים הראשונים כגזלנים עוסקת בכשרותם של העדים, ואינה מתייחסת כלל לתוכן העדות. בנוסף הפסילה של העדים כגזלנים טוענת שהם פסולים **לכל** עדות עתידית. לעומת זאת עדות הזמה מתייחסת לאפשרות של העדים לראות את מה שהם טוענים שראו, ולא לאמינות של העדים, ולכן נראה מסברה שלא נחשב שההזמה עוסקת בגופם של העדים.

ב. בית מאיר¹⁹:

עד זומם חידוש הוא. ומקשין העולם על הטור שנתן טעם על התורה מפני שמעידין בגופן של עדים והוי כמעידין שחללו שבת, ומקשין העולם כיון דהגמ' אמרה שהוא חידוש, איך כתב הטור שהוא בטעם? דא"כ אינו חידוש! ואני אומר דלק"מ, כי הטעם במעידין שחללו שבת או שגזלו היינו מפני שמעידין בגופן של עדים שעשו מעשה זה, ומה בכך ששניהם מכחישין ואמרו שלא עשינו דבר זה? הא מה שמכחיש בעצמו שלא עשה לא נחשב לכלום, שאין אדם מעיד לעצמו! ואין מכחיש להמעידים [=על העד הראשון שחלל שבת או שגזל] אלא חברו שמעיד עליו שלא עשה, ואין דבריו של אחד במקום שנים [=הפוסלים אותן], וכה"ג לגבי השני, לכן המעידים נאמנים. משא"כ במזימין, ששנים מעידים שראו שזה הרג או לוח ביום פלוני, והמזימין אמרו: "לא ראיתם מפני שעמנו הייתם", הרי אותן המזימין נמי תרי שאמרו שראו הדבר, ומה חזית דסמכת אהני? והוי חידוש. אך הטור נתן **קצת טעם** להתורה שאמרה דלא נילך בתר המבוקש מן המעידין שהוא על דבר שחוץ מהם, אלא בתר ההזמה שהיא בגופן של עדים "עמנו הייתם", שבוזה נמי אין לכל אחד מהם אלא עד אחד שהי' במקום המעשה, כי הגדתו על עצמו שהיה במקום המעשה הוי כמעיד על עצמו ולהכי המזימין נאמנים. אבל זה גופא הוא החידוש דלא ניזל בתר המבוקש וניזול בתר גופם. ודוק.

מסברה נראה שרק עדות שנועדה לפסוק דין על העד עצמו (בית מאיר קורא לזה "המבוקש מן המעידין") פסולה, משום שהעד נחשב "בעל דבר". למשל, כאשר דנים האם האדם חילל שבת דנים האם לחייבו מיתה, ואותו אדם נחשב בעל דבר ואינו יכול להעיד: "לא חיללתי". כמו כן כאשר דנים האם אדם פלוני פסול לעדות בשל היותו גזלן, הוא לא יכול להעיד על עצמו "לא

¹⁵ בניגוד לדברי לחם משנה שלעיל.

¹⁶ ומה שסובר אביי שעד זומם נפסל למפרע למרות שהפסילה שלו היא חידוש, זה משום שלא מסתבר לחלק את הנאמנות. (סברה דומה מצאנו בראשונים: תוס' הרא"ש סנהדרין כז, א ותוס' ב"ק עב, ב הקשו: אולי נאמר שאין לך בו אלא חידושו = עונש הזמה, בלי שהעדים השניים נאמנים; ותירצו שלא מסתבר להעניש בלי להאמין לשניים).

¹⁷ לשאלה האם הנאמנות למזימים היא גזה"כ או סברה יש שתי נ"מ הלכתיות, והאחרונים האריכו בשתי השאלות: א. מה הדין כאשר היתה הזמה יחד עם הכחשה. ב. הזמה שלא בפני העדים המוזמים. וראה בספרי ילקט מראי מקומות' ערך הזמה את דברי הפוסקים שדנו בשתי השאלות.

¹⁸ סימן לח, ב ביאורים, סימן מן, כב ביאורים. דברי הנתיבות נאמרו כחסבר לדעת הש"ך, והוא לא עוסק בהסברת דברי הטור הנ"ל.

¹⁹ מסכת סנהדרין דף קז עמוד א.

גזלתי", כי הוא בעל דבר. אבל כשהעד מעיד "הייתי במקום פלוני וראיתי עדות" אין לעדות זו (בזמן שנאמרה) שום השפעה הלכתית על העד, ואינו נחשב בעל דבר בכך כשמעיד שהיה באותו מקום. לכן גם כאשר באים אחר כך המזימים ואומרים שהראשונים לא היו שם (ובשלב זה יש כבר נ"מ לעדים הראשונים לחזק את עדותם ולומר שהם היו שם), זה נחשב כעדות מול עדות (ביחס לשאלה האם העדים הראשונים היו שם או לא). לכן הנאמנות לעדים השניים היא חידוש גדול, שחידשה התורה שנחשיב כאילו העידו על גופם.